

CONSIDERACIONS SOBRE L'ACRÒSTIC «AVDIAMVS FRATRES MAGNALIA DEI»

per Alexandre OLIVAR

Cal comptar entre els descobriments notables que han estat fets en el domini de la literatura cristiana antiga, en aquests darrers anys, el poema acròstic «Audiamus fratres magnalia dei», conservat en un paper del segle IV i que actualment es troba a Barcelona, inventariat com a PBarc. 149b-153. El seu descobridor i editor, el Dr. R. Roca-Puig, cap —i fundador, pròpiament— de l'Institut «Sant Lluç Evangelista», de Barcelona, institució que posseeix una col·lecció considerable de papirs —entre ells, el nostre—, ha donat al poema, en publicar-lo, el títol d'«Himne a la Verge Maria»¹. No he dubtat a qualificar de notable aquest descobriment, ja que es tracta d'un poema llatí —tot i que fragmentari, és a dir, mancat, més o menys, de la seva segona meitat— conservat en paper, cosa veritablement rara, ja que són comptades les peces literàries llatines d'una certa extensió trameses pels papirs. L'interès de la descoberta augmenta, si afegim que es tracta d'un poema acròstic en escriptura de la primera meitat del segle IV, d'una peça literària, per tant, d'una gran venerabilitat a causa de la seva antigor, dins el seu gènere.

Tot i ésser tan important, la publicació de l'himne, pel que sé, no ha tingut la ressonància que mereixia, ni en l'àmbit cultural català, ni en el món científic en general. Això potser és degut, en part, al fet que l'himne ha aparegut en una edició de luxe, estampada en paper de fil i limitada. A l'exemplar, sobre el qual treballo, lleigeixo que

---

1. R. ROCA-PUIG, *Himne a la Verge Maria. Paper llatí del segle IV*. Primera edició. Associació de Bibliòfils de Barcelona, MCMLXV.

l'Associació de Bibliòfils de Barcelona acordà una altra edició d'ofrena que l'entitat editora fa a l'autor i que es compon de mil exemplars. De tota manera, el text mereixeria d'ésser fàcilment assequible als investigadors.

Mn. Roca-Puig, conegut com a expert en papirologia, ha acompanyat l'edició del poema amb un estudi molt detallat, tant de l'aspecte paleogràfic, com del gramatical i lingüístic, i ha fet una recerca curiosa de les fonts literàries de la peça: de les bíbliques i de les restants, que són principalment —i això en un grau considerable— el Protoevangeli de Jaume i l'apòcrif copte conegut com a «Vida de la Verge». L'edició ofereix una transcripció diplomàtica del text, més una altra que respecta els versos del poema, cosa que no fa el papir. Segueix una versió catalana i un comentari, vers per vers. Al final de l'obra tenim la reproducció en facsímil del papir, en el seu color i grandària.

És un conjunt de cinc fulls. En una de les cares del primer hi ha un fragment de Ciceró; segueix l'acròstic, el qual ocupa totes les pàgines restants. El poema —ja ho hem dit— no ens ha arribat sencer; manquen fulls al quadern de papir. Del darrer full només conservem una tira vertical, amb les primeres lletres (no mots) de les línies, en una cara, i amb les últimes, a la segona pàgina. Com que a tots cinc fulls precedeix el «verso» (fibres verticals del papir), aquests fulls formaven la primera part d'un quadern d'un còdex perdut. Això és important pel que direm després en relació amb l'estructura del poema. Malgrat que l'escriptura no és excessivament difícil, el treball de lectura i de transcripció, dut a terme per R. Roca-Puig, mereix la nostra admiració, com la mereix també el seu estudi tècnic i el comentari. A continuació, jo voldria fer-hi algunes consideracions complementàries.

En primer lloc, jo no hauria pas donat el títol d'«Himne a la Verge» a aquest poema, no únicament perquè em sembla un títol una mica anacrònic, considerat que el text ens ha arribat en un papir amb escriptura de la primera meitat del segle IV, amb un llenguatge, però, tan arcaic —lingüísticament i estilísticament— que res no sembla impedir poder situar la poesia en una època encara anterior, cosa que podria contribuir a la datació de l'apòcrif copte esmentat, la «Vida de la Verge». És llàstima que la part conservada del nostre poema sigui pobra en elements cristològics (i teològics, en general). Les escasses referències a Jesucrist que hi llegim semblen acusar

una cristologia poc desplegada, primitiva. Són, però, al·lusions tan pobres, que no permeten emetre judicis segurs i satisfactoris en aquest sentit. Afegim aquí una observació negativa: el poema no conté —quan podria contenir-ne— cap al·lusió a l'Esperit Sant.

Trobo impropri el títol d'«Himne a la Verge Maria» encara per una altra raó: no és la vida de la Mare de Déu allò que canta el poema, sinó la història de la salvació, una història que, naturalment, ha de començar amb una referència, ni que sigui molt compendiada o resumida, a l'Antic Testament; és l'estrofa A de l'acròstic, en la qual el poeta es limita a recordar David; de la descendència d'aquest nasqué Jesucrist el Natzarè, objecte de totes les profecies paleotestamentàries. A les estrofes següents, el poeta, immers en la tradició dels apòcrifs, descriu extensament la vida de Maria, començant per l'elogi dels seus pares (dels quals només esmenta el nom de la mare: Anna: estrofa B), cantant a continuació la presentació i el sojorn de Maria al Temple (estrofa C), el prometatge amb Josep o Joset (estrofa D), l'angoixa de Josep a causa de la seva responsabilitat (estrofa E), l'anunciació de l'àngel a Maria (estrofa F), l'infantament miraculós (virginal) a la cova de Betlem (estrofa G), l'arribada dels mags a Jerusalem, mags que el profeta anomena «grecs» (estrofa H), l'adoració (estrofa I) i la presentació dels dons dels mags i les conseqüències tràgiques que tingué la burla de què fou objecte el rei Herodes, o sigui, l'assassinat dels Innocents (estrofa K), la fugida a Egipte (estrofa L) i el miracle de Canà (estrofa M). Aquí el text queda mutilat. Com el mateix Roca-Puig observa amb molta justesa, les síl·labes que es conserven de les dues estrofes següents (N i O), deixen entreveure que el poema prosseguia amb el relat de la vida pública de Jesús, començant per la descripció dels miracles que feia, bo i restituint la vista als cecs (encara podem reconstruir la paraula «ca]ecos») i permetent de sentir («a]udire») als sords.

Com podem veure, el nostre poema no és un himne a la Verge Maria, per molt que el poeta s'entretingui amb la infància i l'adolescència de la Verge a les primeres estrofes, sinó que vol ser un compendi de tota la història sagrada i una narració succinta de la vida del Senyor. Amb això tenim que l'himne en qüestió és un antecedent singular i interessant d'un altre acròstic del mateix contingut: l'himne «A solis ortus cardine» de Celi Seduli, el qual visqué el segle posterior al de l'escriptura del nostre paper. Seduli, en l'himne citat, comença cantant el naixement de Crist i acaba amb

l'ascensió. També una altra obra del mateix poeta, de contingut bastant semblant, però de forma molt diferent, el «Carmen paschale»², acaba amb el cant de l'ascensió; el «Carmen», però, molt extens i no pas acròstic, va precedit d'una exhortació a la conversió, adreçada als gentils, mentre que el restant del llibre primer dels tres de què es compon el poema, és dedicat a l'Antic Testament. Un altre himne de Seduli, molt més breu i igualment d'un gènere distint, el que té com a primer vers «Cantemus socii domino cantemus honorem», té un punt de contacte interessant amb l'himne del nostre papir; ens n'haurem d'ocupar més endavant. De moment, fem una comparació entre els dos acròstics, el de Seduli³ i el del papir de Barcelona, per tal de fixar-nos particularment en el contingut temàtic de les estrofes:

Papir	Seduli
Antic Testament (A)	
història de Maria (B-E)	
anunciació (F)	encarnació (A-D)
naixement de Jesús (G)	naixement (E-G)
els mags (H-I)	els mags (H-I)
els innocents (K)	els innocents (K)
fugida a Egipte (L)	
	baptisme de Jesús (L)
Canà (M i N?)	Canà (N)
miracles de Jesús (O)	miracles (M)

La comparació permet fer constatacions suggestives. Observem, en primer lloc, com Seduli fa cas omís de qualsevol element apòcrif, d'allò precisament que l'altre poeta estima tant: les llegendes de la infància i de l'adolescència de Maria, tretes de la literatura gnòstica. En canvi, el poeta italià es complau, s'entreté, en la descripció de l'encarnació i del naixement de Jesucrist, donant relleu, amb un estil majestuós, altament poètic, sublim, ensems que tendrament líric, a la divinitat de l'infant que jagué sobre la palla del pessebre. Contràriament, l'autor anònim del poema del papir observa una sobrietat altament contrastant en aquest aspecte. Una al·lusió clara a la

2. Editat per J. HUMER, *Sedulii opera omnia* (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, vol. X), Viena 1885, pp. 14-146.

3. Editat per HUMER, vol. cit., pp. 163-168; i per G. M. DREVES, *Hymnographi Latini. Lateinische Hymnendichter des Mittelalters. Zweite Folge.* (Analecta Hymnica Medii Aevi, vol. L). Leipzig 1907, pp. 58-60.

divinitat de Jesucrist manca igualment en el papir a propòsit de l'adoració dels mags, allí on Seduli emprà expressions com «deum fatentur munere» (estrofa 9, vers 4); tot el més que diu l'acròstic del papir —i això constitueix gairebé una excepció— és que allí (a Betlem) els «grecs» o mags van trobar el fill de Déu: «dei filium» (vers 73). Hi ha encara altres contrastes, que palesen la pobresa teològica —intencionada o no— del poeta anònim. ¿És, això, un símptoma de gnosticisme? L'afecció per als apòcrifs advoca a favor d'una possible mentalitat gnòstica. No obstant això, no arribo a trobar en el poema característiques doctrinals declaradament gnòstiques; el que hem constatat sobre la cristologia pot ésser degut a un arcaisme o, senzillament, a una pobresa teològica per part de l'autor. Amb tot, la hipòtesi d'un origen gnòstic no queda exclosa, almenys la d'una influència gnòstica.

Advertim encara unes expressions paral·leles, que també val la pena de remarcar: Maria «uerbo concepit», diu l'anònim del papir (vers 19: abans, al vers 3, ha dit, de Crist, «uerbo natus»); «uerbo creauit» o «concepit», segons les variants dels manuscrits, llegim en Seduli (estrofa 4, vers 4). Ambdós autors —com fa notar molt bé Roca-Puig al lloc corresponent del comentari— es refereixen a la concepció virginal de Crist, que Maria rebé per la paraula de l'àngel. La figura és molt comuna en la literatura cristiana antiga, de manera que la coincidència entre els dos poetes no vol dir gran cosa.

En canvi, hi ha una discrepància entre els dos que crida l'atenció: Seduli canta el baptisme de Crist, episodi que l'acròstic del papir omet. Tal omisió és de doldre, perquè la descripció del baptisme al Jordà, si hagués estat present al papir, ens hauria pogut proporcionar, probablement, nous elements de judici en referència al caràcter, o al possible influx, gnòstic.

És curiós que a les altures de les estrofes corresponents a les lletres H, I i K, els dos acròstics coincideixen en el tema. Seduli, d'una manera estranya, fa una transposició cronològica indeguda en parlar dels miracles de la vida pública de Jesús abans de cantar el primer dels miracles, el que el Senyor féu a Canà; en això al nostre papir hi ha un ordre més lògic. A partir de la lletra O, Seduli continua la narració de la vida de Jesús, cosa que, pel que podem saber, el text perdut de l'acròstic del papir feia amb una sola lletra de diferència, és a dir, a partir de la P. Si a Seduli, en les deu lletres restants de l'alfabet, corresponents a tantes altres estrofes, li queda

espai suficient per a acabar d'explicar els miracles del Salvador, la traïció de Judes, la passió, la resurrecció i l'ascensió del Senyor, vol dir, això, que també a l'autor de l'acròstic del papir, des de la P fins a la Z, li restava prou espai per a tota la relació de la vida de Jesús, la de la seva mort, la de la resurrecció i la de l'ascensió. El nostre acròstic, per consegüent, no pot ser —repetim-ho— titulat «Himne a la Verge Maria», perquè és o era un cant al Senyor i a la seva obra, la de la redempció. Basta que ens fixem en el «psalmus responsorius» que, en el papir, encapçala el poema, per poder comprovar que aquest és crístic i no marià pròpiament dit. És d'aquest salm-responsori que voldria ocupar-me a continuació.

Consta d'aquests quatre versos:

«Pater, qui omnia regis,
peto Christi nos scias haeredes.
Christus, uerbo natus,
per quem populus est liberatus».

Aquests versos són independents de l'estructura de l'acròstic, del seu metre i de la forma de les estrofes. Porten per títol, en el manuscrit, «psalmus responsorius». Roca-Puig (pàgines XXIII, 76 i 156) expressa l'opinió que el mot «psalmus» correspon al títol general del poema; «responsorius», en canvi, faria referència als elements constitutius de la «responsio», que són el «cursus», la consonància i la distribució de mots semblants, d'acord amb regles determinades. Roca-Puig, d'una banda, es veu obligat a reconèixer que el terme «psalmus» no escau bé a tot el poema i que, d'altra banda, «responsorius» té relació amb el grec «antiphonéo», emprat per a significar que els clergues cantors s'alternen amb el poble fidel en l'execució d'un cant litúrgic. Jo crec que «psalmus responsorius» té un altre sentit, molt més obvi per a l'historiador de la litúrgia i de la música antiga. «Psalmus responsorius» designa només els quatre versos que hem transcrit i significa que l'himne està pensat per ésser cantat antifònicament, amb l'alternació de cada una de les estrofes de l'acròstic amb el salm-responsori; és a dir, en l'execució del cant cal intercalar, després de cada estrofa o lletra de l'acròstic, el salm-responsori, o sigui, els quatre versos que serveixen perquè el poble o el cor general vagi responent. No són, per tant, aquests quatre versos, més curts i més fàcils, i d'una índole general, una introducció a tota la peça, sinó que vénen a ésser com l'antífona, la tor-

nada o el responement, que compendia els sentiments que provoca el cant de l'himne. De fet, els quatre versos del responsori resumeixen l'obra de la redempció i s'adrecen a Déu Pare, acoplant-se perfectament, pel seu sentit general, a cada estrofa, sigui quina sigui, ja parli de l'encarnació, ja de la salvació duta a terme per aquell, «per quem populus est liberatus»⁴.

Considerada la gran antigor del nostre testimoni, l'expressió «psalmus responsorius» és, en ell, d'un interès excepcional per a la història de la terminologia tècnica litúrgica i musical. Hom es pot preguntar, si l'himne que ens ocupa era un cant litúrgic en el sentit estricte de la paraula, o bé, si fou concebut com a un assaig merament literari. Portant, com porta, un responsori, em sembla més probable la primera suposició, o sigui, que es tracta d'un cant que guarda relació amb el culte. També en aquest sentit és important el nostre text, ja que queda situat en els mateixos inicis de la himnografia litúrgica llatina, en una època en què no abunden gens els testimonis. També em sembla lícit preguntar si no ens trobem davant d'un himne gnòstic, davant d'un d'aquells cants, pels quals els gnòstics sentien tanta d'afecció. Però ja he dit que, llevat del crèdit que els apòcrifs mereixien en l'autor anònim (argument, per altra part, no estrictament conclusiu en aquest sentit) i de detalls tan negatius, com, per exemple, la pobresa cristològica del contingut doctrinal del poema, és difícil trobar motius per titllar senzillament de gnòstic el poema, cosa, d'altra banda, no exclosa.

La pàtria del poema —no únicament la procedència— és, naturalment, Egipte. En el curs del seu comentari, Roca-Puig demostra prou bé que l'autor era familiaritzat amb el grec i que coneixia fins i tot el copte. És lamentable que l'editor no digui res de la procedència del papir. Ha d'ésser d'Egipte. Això augmenta l'interès del text: un poema llatí elaborat a Egipte durant la primera meitat del segle IV, si no abans, és quelcom de curiós, d'extraordinari, en el llegat literari paleocristià arribat fins a nosaltres. ¿Seria el producte d'un

---

4. El responsori té un paral·lel en un altre que el mateix Seduli posa al seu himne I, «Primus ad ima ruit magna de luce superbus» (HÜMER, o. c., pp. 155-162); aquest responsori, que en l'edició de DREVES (o. c., p. 53) porta justament l'abreviatura R. de responsori, fa: «Cantemus socii domino cantemus honorem / Dulcis amor Christi personet ore pio». —El primer vers del papir de Barcelona, «Pater qui omnia regis», recorda un altre vers inicial de l'«Oratio» del poeta cristià llatí del segle V Meropi Ponç Pauli: «Omnipotens genitor rerum cui summa potestas» (DREVES, p. 48). Amb raó ROCA-PUIG, *Himne*, p. 157) equipara «qui omnia regis» al terme «omnipotens».

cenacle gnòstic romà (recordem el contacte que els gnòstics egipcis tenien amb Roma) resident a Alexandria o prop d'aquesta ciutat? És un cas estrany; en tot cas, és curiós.

Amb tot el que he exposat sobre l'acròstic del papir PBarc. 149b-153, de la primera meitat del segle IV (el papir i l'escriptura que conté) o potser anterior (el text), un himne responsorial llatí que compendia la història de la salvació (no un himne a la Verge Maria), provinent d'Egipte i originari d'allí, possiblement gnòstic o potser només influenciat pel gnosticisme, bo i precisant-ne alguns dels caires històrico-literaris i doctrinals, em sembla haver contribuït a fer veure la importància del seu descobriment.

Alexandre OLIVAR
Abadia
MONTSERRAT (Barcelona)

Summary

The acrostic «Audiamus fratres magnalia dei» of a fourth century papyrus which is at present in Barcelona and which was discovered by R. Roca-Puig and published in 1965, is a remarkable article because of its rarity and age. Comparing it to a parallel acrostic by Sedulio, the author makes some observations about the nature of the article whose story is not about the Mother of God but is a compendium of the story of the Salvation and is presented in the form of a response hymn. It comes from Egypt and is probably of gnostic origin.